

LEXIKAI ÉS GRAMMATIKAI JELENTÉSVÁLTOZÁSOK A DELIMITATÍV TÖRTÉNÉSMINŐSÉGŰ OROSZ IGÉKBEN

KRÉKITS JÓZSEF

W. BOECK a „Russischunterricht” c. folyóiratban megjelent cikkében felveti az aspektusok és a cselekvésmódok viszonyának, szoros kapcsolatának a kérdését: „Wie verhalten sich nun die Aktionsarten zu den Aspekten?” Így válaszol rá: „Sowohl die Aspekte als auch ein Teil der Aktionsarten drücken ja Beziehungen zur Zeit aus”;¹ Remek kérdésfelvetésére adott merőben helytelen választ egy másik tanulmányában részben korrigálja, amikor kijelenti: „Ausgangspunkt für die Untersuchung dieser Wechselbeziehungen muss die Tatsache sein, dass die Aspekte nach allgemeiner Auffassung im Verlauf eines langen und komplizierten Widerstreits zwischen Lexik und Grammatik aus ursprünglichen Aktionsarten entstanden sind.”² Az orosz nyelvészek közül elsőként (1962-ben) JU. SZ. MASZLOV hívja fel a figyelmünket az aspektusok és az igealakok történésminőségét rögzítő cselekvésmódok összefüggésének és egymásra gyakorolt kölcsönhatásának a vizsgálatára.³ Hogy ez a kölcsönhatás hogyan valósul meg, erre csak néhány évvel később válaszol MASZLOV, hangsúlyozva, hogy az aspektusok és a cselekvésmódok egymásra gyakorolt kölcsönhatása és összefüggése részint az aspektusok párba fejlődésének lehetséges, illetve lehetetlen voltában, részint az igeszemléleti alakok szintagmatikai grammatikai jelentésfunkcióinak feltárásában nyilvánul meg.⁴ Lényegében ugyanezt ismétli el. A. V. BONDARKO is egy későbbi összefoglaló jellegű tanulmányában, és nem véletlenül, mert a témában megjelenő munkák, JU. SZ. MASZLOV útmutatását figyelmen kívül hagyva, a különböző ige csoportokat csupán lexikai szempontból, rendszerint egyetlen szublimált specifikus lexikai jelentésre visszavezetve vizsgálják. Az eltéréseket tudomásul veszik, kialakulásuk okaira nem mutatnak rá. Nem kutatják az egyes ige csoportok általános grammatikai szemléleti jelentésének pozicionális (szövegtörnyezeti) megvalósulási formáit, melyek vizsgálatára A. V. BONDARKO ismételtelen felszólít.⁵

Véleményünk szerint az aspektusok és a cselekvésmódok kölcsönhatása és összefüggése nemcsak a szemléleti ige párok képzésének lehetséges, illetve lehetetlen voltában és a szintagmatikai grammatikai jelentések feltárásában nyilvánul meg, hanem a perfektív ige általános lexikai (temporatív-terminatív, kvantitatív-terminatív és rezultatív-terminatív) jelentéseinek az egyes specifikus ige csoportokon belüli tükröződésében, illetve megvalósulásában is. A funkcionális analízis szempontjából tehát, nemcsak vizsgálandó, hogyan tükröződik a specifikus (az egyes) az általánosban és az egészben, hanem megfordítva is, hogyan tükröződik az általános és az egész (az egész aspektusrendszer) az egyediben, vagyis a nyelv specifikus lexikai és grammatikai jelenségeiben.

Az orosz aspektológusok a perfektív ige jelentésében az *általános* és az *egyes* kölcsönös összefüggésének vizsgálatánál figyelmen kívül hagyják a közbülső láncszemet: a *különöst*, melyet G. W. F. HEGEL „meghatározott általános”-nak nevez:

„die Besonderheit ist wieder weiter nichts als die bestimmte Allgemeinheit.”⁶ A perfektív alakok általános lexikai jelentésén a terminativitás II-t,⁷ a cselekvés *határának* az elérését (HE) értjük. A terminativitás II. kategóriája és az egyedi lexikai jelentések (a cselekvésmódok) között foglalnak helyet a temporatív-terminatív, a kvantitativ-terminatív és a rezultatív-terminatív jelentések, melyek a „nem” és az „egyed” között a „faj”-t, a *különöst* („a meghatározott általános”-t) képviselik. Viszonyítási rendszerünkben a *különöst* az egyeshez, az egyedihez képest mi is *általános* gyanánt szerepeltetjük.

Az orosz perfektív igék jelentésében három dolog fejlődhet: 1. az *idő*, 2. a *cselekvés* és 3. a cselekvés tágabb értelemben vett „tárgya”, melyet mi *szemléleti* (aspektuális) *tárgynak* neveztünk el.⁸ Szemléleti tárgyon olyan személyt vagy tárgyat értünk, amely a mondatban alanyi vagy objektuális funkciót tölt be, és amely S. D. KAZNELSON szerint az igét „belülről” jellemzi: „Sie (die Subjekt-Objektfunktionen — K. J.) charakterisieren das Verb sozusagen „von innen”, indem sie die Gegenstände markieren, die an der vom Verb bezeichneten Handlung unmittelbar „beteiligt sind.”⁹ Ennek a három fontos szemantikai tényezőnek (idő, cselekvés, szemléleti tárgy) egymáshoz való viszonya meghatározóan befolyásolja az egész aspektusrendszer jelentéviszonyait és mechanizmusát: elősegíti vagy akadályozza az igék párbaj fejlődését.

Az orosz perfektív igék jelentésfunkcióit vizsgálva, meggyőződhattunk arról, hogy az egyes cselekvésmódok között a határok mozgékonyak, hogy a féllexikai (az igék történetminőségét kifejező) jelentések gyakran *keverednek* vagy *áthajlanak* (átcsapnak) *egymásba*.

Az orosz befejezett igék általános grammatikai jelentése a *totalitás* mindig feltételezi az igei „cselekvés” *meghatározottságát* (szótőben a „*határ*” szóval), a kétoldali határok jelenlétét, D. GRUBOR szavaival az „opus”-t „ab initio usque ad finem.”¹⁰ Szándékosan tettük idézőjelbe a „cselekvés” szót, mert a három összetevő közül (idő, cselekvés, szemléleti tárgy) ez a tényező az állapotot jelentő igék jelentésében tulajdonképpen nincs is jelen. A «Вернувшись в свою комнату, учитель *постоял* в раздумье. *Походил* из угла в угол.» (Лайош Надь. Ученик. 229. Перевод Н. Подземской) mondatokban a «*постоял*» és a «*походил*» igékben a szemléleti tárgy (jelen esetben az alany) *állapotát*, illetve *cselekvését* határoltuk körül időben. A «*постоял*» igéből hiányzik a „cselekvés”, csak az „*idő*” és a „szemléleti tárgy” van jelen. Nem véletlen, hogy éppen az állapotot jelentő delimitatív igéket használják a leggyakrabban a szláv nyelvekben. Érdemes volna kialakulásuk történetét is megvizsgálni.

A delimitatív igék kutatásával a szláv nyelvészeti irodalomban többen is foglalkoztak. Kiemelkednek közülük S. AGRELL,¹¹ D. GRUBOR,¹² E. A. ZEMSKAJA,¹³ A. V. ISZÁCSENKO,^{14 15} M. A. SELJAKIN,¹⁶ KALINA IVANOVA¹⁷ és N. SZ. AVILOVA.¹⁸

SIGURD AGRELL a perduratív és a delimitatív akcióminőségű igék közötti különbséget így határozza meg: „Die *prze*-Komposita bezeichnen eine ganze vollständige Handlung von Anfang bis Ende, die *po*-Komposita eine unbestimmte, in der Regel kurze Zeit... Die *po*-Komposita markieren einen kürzeren unbestimmten (=nicht in Bezug auf Anfangs-und Schlusspunkt fixierten) Zeitverlauf.”¹⁹ S. AGRELL a totalitást, a kétoldali határok jelenlétét csak a perduratív akcióminőségű igékben véli felfedezni. Értelmezése szerint a delimitatív igéket nem lehet a perfektív igék közé sorolni. Viszont szinte önmagát cáfolva helyesen mutat rá, hogy a delimitatív igék a perduratív igékkel szemben egy „rövidebb” időtartamú cselekvést jelölnek. Nem veszi észre, hogy ezzel a meghatározásával már körül is határolta időben a delimitatív igék cselekvését. S. AGRELL hagyományait eleveníti fel M. A. SELJAKIN is, amikor ezt írja: «они (делимитативные глаголы — К. J.) выражают неопределённую

непродолжительность времени действия.»²⁰ A külső kontextuális objektív időmutatók jelentését azonosítja az ige belső szubjektív értelmezendő szemléleti jelentésével. D. GRUBOR a *po-* prefixum deminutív funkcióját hangsúlyozza, olyannyira, hogy a delimitatív igéket (nem minden alap nélkül) deminutív történésminőségű igéknek nevezi.²¹ E. A. ZEMSKAJA a delimitatív igék deminutív és temporatív jellegére mutat rá: «приставка *по-* вносит в представление о действии уменьшительно-ограничительные оттенки: действие совершается недолго, некоторое время, слегка.» A. V. ISZÁCSENKO remekül egészíti ki S. AGRELL meghatározását, amikor ezt írja: „Es ist hervorzuheben, dass die delimitative Bedeutung der Verben vom Typus поработать *relativ* (Kiemelés tölem. — K. J.) ist.”²³ ISZÁCSENKÓ ezzel a megjegyzésével a szemléleti idő szubjektív felfogására utal; a beszélő a tudatában vagy helyesebben, a szemléletében az időt lerövidíti, leszűkíti, deminuálja. Az időt mindnyájan szubjektíven érzékeljük. Ha azt hangsúlyozzuk, hogy az adott időegység (legyen az egy perc, egy nap vagy egy év) számunkra hosszúnak tűnt, terhes volt, akkor a *perduratív* ige használata válik indokolttá: Так они *просидели* друг перед другом минуты две, две болезненные минуты для Акима Петровича.» (Ф. Достоевский, Скверный анекдот, 33). Szubjektíve Аким Petrovics számára ez a két perc végtelen hosszúnak tűnt, mert kínos helyzetben érezte magát. Ami jó és kellemes, azt időben rövidnek érezzük, tudatunkban szeretnénk megnyújtani. Ami rossz és kellemetlen, azt időben hosszan tartónak érezzük, szeretnénk megrövidíteni. Ha terhes számunkra valahol a tartózkodás, bármilyen rövid is lett legyen az, ott *perduratív* igét kell használnunk, pl. «Я бы дня здесь не *прожил*» (А. Арбузов, Двенадцатый час, 223). Egy egész élet is rövidnek tűnhet, ha volt értelme, ha nem volt terhes: «Я славно *пожил*!... Я знаю счастье!» (М. Горький, Песня о соколе, 57). Pontosan ellenkező előjelű a következő példa: «Так *проживёт* весь свой век кротом чёрным — да ей и сейчас уже в *тягость* солнечный свет.» (Л. Немец, Траур, 10. Перевод Е. Малыхиной). Még a *тягость* = teher szó is szerepel a mondatban. Gyomlay Gyula remek példákkal illusztrálja a szubjektív időről vallott felfogását: „Ами а pillangónак hosszú időtartам, аз а саснак rövid. Ами а рабнак hosszú idő, аз а szabad emberнек rövidнек tűнhet: „Nagy művész а fogság szenvedése, minden órát százадокра nyújt.”²⁴ Amikor az időt szubjektíve deminuáltuk, azzal már meghatároztuk а cselekvést, más szóval szubjektíve megvontuk а cselekvés határait: а totalitás а cselekvés idejére terjed ki; tudatunkban а cselekvés temporatív-terminatív jellege kerül előtérbe. А szubjektíve deminuált időre utalnak а kicsinyítő képzőkkel ellátott fakultatív akcionális értékmutatók: полчасака, пару деньков, двадцать четыре годочка всего, недельку-другую, несколько часиков, годик-два, часок, немножко, немножечко: «Двадцать четыре годочка всего и *пожил* — сказала старушка покорно (В. Шукшин, На кладбище, 390). *Поживу* тут у тебя *недельку-другую*» (В. Шукшин, Любавины 84). «Один ходит на службу — он на военной должности, но утром спит до десяти и после полудня ложится на *несколько часиков подремать*» (Лайош Надь, Дневник, написанный в подвале, 263. Перевод Е. Тумаркиной). «Придём мы с вами только вдвоём, вот и довольно, чтоб *посидеть* с ними *часок*»,... (Ф. Достоевский, Братья Карамазовы, II., 19). Я *посижу* ещё *немножко, немножечко!*» (М. Горький, Жизнь Клима Самгина I. 27. В дальнейшем: ЖКС).

A ténylegesen rövid ideig tartó állapotra vagy cselekvésre utaló valenciális mutatók, igeфügгvényек kicsinyítő képzők nélkül is az állapot vagy cselekvés idejének deminutív jellegét húzzák alá: «Войдёт, *постоит* недолго и выходит подтвердить скорее весть другим, толпою ожидающим извне» (Ф. Достоевский, Братья Карамазовы, 299). «*Побыли* то всего *неделю!*» (В. Шукшин, Раскас, 84). «И

ведь ты! — *помолчав две минуты*, проговорил опять Фёдор Павлович, косясь на сына» (Ф. Достоевский, Братья Кармазовы, 85).

Az idődeminúció legtisztábban az állapotot jelentő delimitatív igékben nyilvánul meg. A tulajdonképpeni cselekvést jelentő igékben a *po-* prefixum deminuatív hatása az *időn* kívül, ha másodlagosan is, de kiterjed magára a *cselekvésre* is. Feltételezésünket megerősíti A. M. PESKOVSKIJ is, aki erről így ír: «Она (приставка *по-* К. J.) обозначает, что процесс занимает лишь небольшой отрезок времени: поговорить — это значит «*недолго* говорить», полежать — «*недолго* лежать» и т. д. (ассоциативно сюда присоединяется ещё иногда и оттенок *слабости* самого процесса, так что, например, *побежал, покричал* как-то не подходят к *стремительному* бегу и *пронзительному* крику, но это, повидимому, вторичная ассоциативная связь, обусловленная самим значением *краткости* процесса.»²⁵

A «немного» = „kissé” determináns nemcsak a cselekvés idejének a rövidségére, hanem a cselekvés attenuatív jellegére, intenzitásának *enyhe fokára* is utalhat: «Майор *немного* подумал» = „Az őrnagy *kissé* gondolkozott (Tersánszky J. Jenő, Egy kéziköcsi története, 310: 74). «Тут все *немного* поволновались» (В. Шукшин. Чудик, 104). «Я *немножко* поучусь в гимназии и тоже стану петь с гитарой, только в чёрном платье» (М. Горький. ЖКС. I. 30). = „*En* majd *egy keveset* tanulok a gimnáziumban és én is énekelni és gitározni fogok.” (I. 27.).

A «*немного поучусь*» fordításából is kitűnik, hogy deminúció itt már nem a cselekvés idejére, hanem a cselekvés *mennyiségére* vonatkozik. Nem kis ideig fog tanulni a gimnáziumban, hanem *keveset*, nem beszélve arról, hogy az ilyen tanulás nem tételezi fel a tanulás elmélyültségét, az intenzitás energiáját. Tudatunkban a cselekvés *kvantitatív-terminatív* jellege, meghatározott mennyisége, illetve meghatározott intenzitása (=enyhe foka) kerül előtérbe.

Az intenzitás erőssége (расхохоталась) és enyhe foka (немножко посмеялся) állnak egymással szemben; az idődeminúció tudatunkban a második helyre szorul: «Покраснев, Дуняша, *расхохоталась* так заразительно, что Самгин, скупой на смех, тоже *немножко посмеялся*, представив, как должно быть, изумлён был её муж» (М. Горький. ЖКС. III. 130).

A jelentés komplex fogalom, a különböző jelentésfunkciók együttese, melyet közös jelentéselem fog össze.²⁶ A *no-* prefixumos delimitatív igék közös jelentéseleme: a deminutivitás. A *cselekvés* és az *idő* deminúciója egyidejűleg van jelen az alábbi mondatok igéiben: «Вот тут возможно, *слегка поскучаете*, сказал ему молодой граф» (Лайош Надь, Ученик, 94. Перевод Н. Подземской). «В кухне *тихо пошептались*, и тот же голос сказал: — Ну, как же, камелии» (Л. Намет, Траур, 168. Перевод Е. Малыхиной). «Макар *посмеялся кротко*, снисходительно, ласково» (В. Шукшин, Непротивленец Макар Жеребцов, 141). «Ну вот он, проводив глазами сынишку, *глухо покашлял*, снова заговорил. Я весь прехватился в слух» (М. Шолохов, Судьба человека, 13). Захарий *приглушенно покашлял* в одеяло, прежде чем сказать: ...» (М. Горький. ЖКС. III. 262). Hogy a delimitatív igék a temporatív-terminatív jelentésen kívül kvantitatív-terminatív jelentésfunkciót is ki tudnak fejezni, A. M. PESKOVSKIJEN kívül, észreveszi R. G. KARUNC is: «В ряде глаголов на детерминативное (делимитативное — К. J.) значение приставки *по-* как бы наслаивается так называемое деминутивное (аттенуативное — К. J.), т. е. глаголы звучания с приставкой *по-* могут выражать одновременно оба указанных значения.»²⁷

Szándékosan hasonlítottuk össze a delimitatív igék jelentését a perduratív igékével. Az idő szubjektív felfogását befolyásolja egy olyan lélektani tényező is, mint a cselekvés pozitív vagy negatív értékelése. A cselekvés negatív értékelése —

mint láttuk — a perduratív igék, pozitív értékelése pedig a delimitatív igék használatát teszi indokolttá: ami jó és kellemes, azt időben rövidnek érezzük, tudatunkban szeretnénk megnyújtani. A pozitív értékelés *kontextuális hangsúlyozása* folytán (много, хорошенъко, вдоволь) a deminutív cselekvés a *saját ellentétébe csap*, tudatunkban asszociatív kiváltja a cselekvés nagy méretének vagy intenzitása erősségének képzetét: az eredetileg deminutív ige augmentatív jelentésűvé válik. A szövegkörnyezeti tényezők hatása itt meghatározóan befolyásolja az ige jelentését, jelentésük valósággal *rátapad* az ige jelentésére, elvonva belőle az eredeti deminutív jelentésfunkciót. KÁROLY SÁNDOR a jelentésváltozásoknak ezt a típusát *jelentéselvonásnak* nevezi.²⁸ Az igei cselekvést pozitíve értékelő következő szövegkörnyezeti mutatók asszociatív kiváltják a cselekvés intenzitása erősségének a képzetét: хорошо, хорошенъко, обстоятельно, основательно, от души, по-свойски, как следует: «Хорошо там поработают, их раньше выпускают» (В. Шукшин, Материнское сердце, 157). «Ему трудно было говорить. Но ему хотелось поговорить хорошо, обстоятельно» (В. Шукшин, Как помирал старик, 114). Под каким-нибудь предлогом Кизела выскальзывала из комнаты и останавливалась, чтобы поболтать по-свойски». (Л. Немец, Траур, 56). «Поспун хорошенъко сыночек, а потом мамочка опять даст ему супу»-„Alszik egy jót a kisfiú, aztán anyukája újra odaadja a levest” (Németh László, Gyász, 640: 111). — Спасибо. Хорошо поел» (В. Шукшин, Земляки, 127).

Kvantitatív-terminatív jelentésfunkciót töltenek be a delimitatív igék, ha valenciális mutatóik a cselekvés *nagy mennyiségét*, az elismerésre méltó teljesítmény nagyságát emelik ki. А много, немало, столько акционаlis értékmutatók hatására a deminutív jelentés átcsap saját ellentétébe, augmentálódik: „Много поработал товарищ Мате в этом районе» (Перевод Е. Малыхиной, 305). = Sokat dolgozott a Máté elvtárs, itt a járásban» (Sánta Ferenc, Húsz óra, 95). «— Естественно, — кивнул старый доктор, раздумывая про себя, как же это удалось Лебовичу столько поездить по свету» (Д. Фекете, Смерть врача, 167. Перевод Е. Малыхиной). «До тех пор мне предстоит ещё немало попутешествовать. Почему? Вы много путешествуете? (Лайош Надь, Ученик, 63).

Augmentálódik a delimitatív igék jelentése, ha a mélydisztribúciójukat képező valenciális mutatók a cselekvés vagy állapot mértékének elegendő voltára és ennek nyomán érzett megelégedettségre („a quantum satis”-ra) utalnak: «Гисслинг. Я вдоволь посмеялся» (А. Арбузов, Ночная исповедь, 556). «Охотней всего она бросилась бы сейчас отцу на шею да поплакала вволю» (Л. Немец, Траур, 44). «Она бы и заплакала — так хотелось вволюшку пореветь, ...» (В. Распутин, Живи и помни, 180).

A cselekvés vagy állapot *pozitív értékelése* kitűnik a magyar eredeti szöveg és az orosz fordítás összevetéséből is: „— Mi már éltünk valami jót is, de a gyerekek” (Németh László, Égető Eszter, 568). = «Мы уже достаточно пожили, но дети...» (669. Перевод Т. Воронкиной). А вдоволь, вдосталь, вволю, вволю иgefűggvények állhatnak mind szaturatív, mind pedig delimitatív igék mellett: «Мицке едва дотерпела до той минуты, когда смогла увлечь за собой Эстер в их укромный уголок, чтобы там вдоволь нашенпаться и похихикать» (Л. Немец, Эстер Эстер, 161. Перевод Т. Воронкиной). Az akcionális értékmutatók elhagyása esetén a szaturatív ige továbbra is megőrzi szaturatív *lexikai* jelentését, a delimitatív ige pedig elveszti *aktuális* jelentésfunkcióját és visszanyeri eredeti deminutív-temporatív jelentését.²⁹

Delimitatív igét rendszerint aterminatív alapigékből képezhetünk. А по - prefixum + az aterminatív alapige, mint láttuk, temporatív-terminatív vagy kvantitatív-

terminatív akcióminőséget vagy a kettő keverékét hozza létre. Delimitatív igét azonban képezhetünk terminatív jelentésű alapigéből is. A *no-* prefixumnak deminutív és az alapige terminatív jelentése (la consideration en terme³⁰ = a határ tekintetbe vétele) deminutív-rezultatív történésminőséget eredményez. Ilyen esetben a *no-* prefixum nemcsak az időt és a cselekvést, hanem a szemléleti tárgyat is deminuálja. A deminúció következtében a rövid ideig tartó, kevés energiát és elmélyültséget feltételező cselekvés a szemléleti tárgynak csak egy részére (a kisebbik részére) terjed ki. A deminuált szemléleti tárgy gyakran kicsinyítő képzővel van ellátva. Megfigyelésünk szerint az objektuális tárgy a delimitatív igék mellett vagy accusativus acceptivus vagy accusativus affectivus lehet. Az objektuális tárgyon kívül gyakori a genitivus partitivus-szal kifejezett parciális tárgy is.

Az ige lexikai jelentésétől függően a deminuált idő és cselekvés kiterjedhet az accusativus acceptivus-szal kifejezett szemléleti tárgynak *egy részére*, melyet a cselekvő személy szellemileg vagy fiziológiailag tesz magáévá:³¹ «*Почитав ещё книгу о евгенийских надписях и возобновив интерес к ним, Алексей Александрович в одиннадцать часов пошёл спать*» ... (Л. Толстой, Анна Каренина, 313). «*Им в голову не придёт книжку почитать*» ... (Л. Намет, Траур, 58). — Ты бы, Настька, сходила в амбар, к этим. У них, поди, машина есть. Пускай Таня чай с малиной попьёт» (В. Распутин, Василий и Василиса, 237).

Az accusativus acceptivus-t vonzó igék gyakran állnak parciális tárggyal: «За спиною Самгина весёлый тенорок запел: — По-шли наши подружки чайку по-пить к Андрюшке» (М. Горький, ЖКС., II. 45). «*Попили чаю*: Настасья в последний раз согрела самовар» (В. Распутин, Прощание с Матёрой, 61). «Сейчас бы квасу попила — неожиданно сказала Василиса Тане» (В. Распутин, Василий и Василиса, 237). Abszolút (tárgyatlan) használatban temporatív-terminatív jelentésfunkciót tölt be a *почитать* ige: «Кузьма с сожалением захлопнул книгу, погасил лампу и лёг. Завтра *почитаем*, Николай» (В. Шукшин, Любавины, 208.)

Delimitatív igéket képezhetünk tevést és érzelmi vagy értelmi ráhatást jelentő terminatív alapigékből. A *no-* prefixumos ige mellett accusativus affectivus áll. A *no-* prefixum továbbra is megőrzi deminuáló funkcióját: a *cselekvésnek a szemléleti tárgyat* afficiáló hatását csökkenti. Az idő a *cselekvéssel* és a *szemléleti tárggyal* szemben az utolsó helyre szorul. Az 1953-as Akadémiai Nyelvtan is észreveszi a *no-* prefixumnak egyfajta deminutív-rezultatív történésminőségét: «Глаголы с приставкой *по-* имеют значение «слегка», «немного», а также указывают на распространение действия лишь по поверхности предмета напр.: позолотить, помазать, попудрить, посеребрить. (Ср. те же глаголы с приставкой *на-* в значении полноты проявления действия: намазать, напудрить)»³² BÍHARI JÓZSEF jogosan emel kifogást az ilyen és hozzájuk hasonló igék párba állítása ellen, mert ezekben az igékben még érződik a deminúció lexikai jelentésárnyalata.³³ Z. W. NICSMAN szerint a *журить* és *ругать* a terminatív alapigékből képzett delimitatív igékben az időjelentés rezultatív jelentéssel párosul. «Глаголы *пору́гать* и *пожу́рить* совмещают значение внутренней завершенности действия с ограничительным.»³⁴ Csak annyiban helyesbítendő Nicsman megfogalmazása, hogy itt nem elsősorban az időt, hanem a szemléleti tárgyat afficiáló cselekvést deminuáljuk. Az attenuatív cselekvés a szemléleti tárgy felületére irányul, azon fejt ki hatását: «Досталось каждому хлеба по кусочку со спичечную коробку, каждую крошку брали на учёт, а сала, сам понимаешь — *только губы помазать*» (М. Шолохов, Судьба человека, 43). A *no-* prefixum deminutív funkciója csökkenti a terminatív cselekvésnek a szemléleti tárgyra gyakorolt afficiáló hatását: «Ему хотелось *поучить нас*, как надо писать и что нужно играть» (А. Чехов, Чайка, 36). «*Слегка*

поругали Рону, богатого своего приятеля, потом Сирт вернулся к прежней теме» (Лайош Надь, Ученик, 55). «Ну и помучили мы вас вчера вечером, — обратился он к Эстер» (Л. Немец, Эстер Эгетё, 546).

A funkcionális vizsgálat nemcsak arra keres választ, hogyan valósulnak meg az általános lexikai jelentések egy specifikus igecsoporton belül, hanem arra is, hogyan realizálódnak az általános grammatikai aspektusjelentések (jelen esetben a totalitás) a különböző egyedi jelentéspozíciókban, melyek az egyes cselekvésmódokra jellemző legtipikusabb grammatikai jelentéspozíciók. A funkcionális elemzés a „szemléleti kontextus” vizsgálatán kívül feltételezi a „szemléleti szituáció” tanulmányozását is, melyen E. KOSCHMIEDER és A. V. BONDARKO az egymással korreláló cselekvések komplexumában az egyik cselekvésnek a másikhoz fűződő időbeli viszonyát érti.^{35 36}

A delimitatív ige invariáns általános grammatikai jelentése a totalitás leggyakrabban az információ síkján (récit)³⁷, a konkrét tény szintagmatikai jelentéspozíciójának aorisztoszi jelentésében valósul meg. Az egymásra következő cselekvések láncolatában egyszeri, egy időpontra vonatkoztatott konkrét cselekvéseket fejeznek ki (Eintritt₁: Eintritt₂: Eintritt₃...): Самгин вздохнул и вошел в столовую, *постоял* в темноте, зажёг лампу и пошёл в комнату Варвары» (М. Горький. ЖКС., II. 250).

A konkrét tény szemléleti pozíciójának aorisztoszi jelentésében az egyazon mondatban szereplő delimitatív igék cselekvése egyidőben is végbemehet; a perfektív igék közül erre csak a temporatív-terminatív igék képesek:³⁸ « — Молодые люди *постояли* у палисадника, *поговорили*, но недолго: начался дождь» (Д. Фекете, Смерть врача, 181). Delimitatív ige előfordulhat ugyanebben a jelentéspozícióban elszigetelten is: «Тут все немного *поволновались*» (В. Шукшин, Чудик, 104).

A delimitatív ige totalitása megvalósulhat a kommunikáció (discours)³⁹ síkján, a konkrét tény jelentéspozíciójában más igei cselekvésektől elszigetelten: «*Поживу* тут, у тебя недельку-другую» (В. Шукшин, Любавины, 84). «Да и ты *погулял*, Гринька. «Хватит однако» (В. Шукшин, Любавины, 81).

A multiplikatív alapigékből képzett delimitatív igék a szemelfaktív történetességű igéktől eltérően az összegező egyedi szemléleti pozícióban, külső szintagmatikai mutatók nélkül is képesek a multiplikatív cselekvés elaprózott, ismétlődő aktusait egy időpontra vonatkoztatva a maguk teljességében kifejezni (позевал = зевнул несколько раз): «Могли бы и дома *поискать*, сударь. Зоя покраснела. Я ещё раз *икнул* и бешено стиснув кулаки, выбежал из ложи» (А. Чехов. Исповедь). A delimitatív ige az összegező grammatikai jelentéspozícióban az iteratív cselekvés ismétlődő aktusait is integrálja: «*Полторы зимы побегал всего-то*, а вы меня на других ревизором!» (В. Шукшин, Беседы при ясной луне, 299). A delimitatív igéknek ez a tulajdonsága szükségtelenné teszi összegező jelentésben a pozicionális értékmutatók (два раза, три раза, несколько раз) kivételét. Csak a rezultatív vált delimitatív ige mellett található ez a szintagmatikai mutató: «Разумихин поднёс к его рту ложку супу, *несколько раз подув* на неё, чтоб он не обжёгся» (Ф. Достоевский, Преступление и наказание, II. 3).

A totalitás általános szemléleti jelentése megvalósulhat a szemléltető-általánosító egyedi jelentéspozícióban: a delimitatív ige egyszerű jövő idejű alakjai fiktíve konkrét cselekvéseket jelölnek. Csak a szövegkörnyezet utal az egymást követő „konkrét” cselekvések általánossá válására, ismétlődésére. A perfektív igealakoknak ez a „konkretizáló” funkciója teszi az ismétlődő cselekvéseket szemléletessé: «Первым, кто пришёл навестить приезжих, был Спирька. Он и раньше *всегда* ходил к новым людям. Придёт, *посидит*, выпьет с хозяевами, *поговорит* и уйдёт» (В. Шукшин, Сураз, 186). A főnévi igeneves alak szemléltető-általánosító jelentésben a cselekvő személynek a cselekvés megtételére irányuló készségét,

hajlandóságát is kifejezi. Az időben nem lokalizálható cselekvések ismétlődésére a szöveggörnyezet utal: «он (Печорин) человек молодой, *любит погоняться* за дичью: походит да и придёт» (М. Лермонтов, Бела, 265). «Здоров был, *пошуметь любил*, Стырь знал его» (В. Шукшин, Я пришёл дать вам волю, 558).

Delimitatív igék meglehetősen ritkán szerepelnek a *potenciális* szemléleti pozícióban. A lehetőség, illetve nem lehetőséget kifejező delimitatív cselekvések időben nem lokalizálhatók: «С деньжонками, сам знаешь, и *попьёшь* и *погуляешь*» (П. Ершов, Конёк-горбунок). «В старости тоже не *поспишь*» (В. Шукшин, Упорный, 346).

1. Összegezőképpen megállapíthatjuk, hogy a delimitatív igék *lexikai jelentése* komplex fogalmat takar, amely a motiváló igétől és a kontextustól függően különböző funkciókat egyesít magában, melyeket egy közös jelentéselem, a *deminúció* fog össze.

2. A delimitatív igék legelvontabb lexikai jelentésének a *deminúciót* tartjuk, amely elsősorban a cselekvés *idejére* terjed ki, de kiterjedhet magára a *cselekvésre* és a *szemléleti tárgyra* is. A szemléleti kontextustól és a szituációtól függően hol a temporatív-terminatív, hol a kvantitatív-terminatív, hol pedig a rezultatív-terminatív jelleg domborodik ki; sőt egyszerre több jelentésárnyalat is előtérbe kerülhet. A jelentésmozgás, *jelentéskeveredés* sajátos formájával állunk szemben, ami a rész és az egész, az *egyedi* és az *általános* dialektikus kölcsönhatásával magyarázható.

3. A delimitatív és a perduratív igék jelentéseinek összevetése során láthattuk, hogy az idő szubjektív felfogását befolyásolja egy olyan lélektani tényező, mint a cselekvés pozitív vagy negatív értékelése. A cselekvés pozitív értékelésének *kontextuális hangsúlyozása* folytán a delimitatív ige deminutív jelentése *átcsap saját ellentétébe* és augmentatív történésminőséget hoz létre. A szöveggörnyezeti tényezők mintegy rátapasztják saját jelentésüket a delimitatív igére, szótárakban nem szereplő „*aktuális jelentést*” kölcsönöznek neki, elvonva belőle az eredeti deminutív jelentést.

4. A delimitatív ige általános grammatikai jelentése a *totalitás* leggyakrabban az elbeszélés síkján a *konkrét tény* szintagmatikai pozíciójában és a *szemléltető-általánosító* egyedi jelentésben valósul meg. A delimitatív igék az események láncolatában nemcsak egymásra következők, hanem más perfektív cselekvésekkel egyidőben végbe-
menő cselekvéseket is rögzíthetnek.

IRODALOM

- [1] W. BOECK. Die Aktionsarten des russischen Verbs. — Russischunterricht. 1956. Heft 7/8. S. 322.
- [2] W. BOECK. Wechselbeziehungen zwischen Aspekten und Aktionsarten in der russischen Sprache der Gegenwart. — Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität. Halle—Wittenberg. 1961. S. 227.
- [3] Ю. С. Маслов. Вопросы глагольного вида в современном языкознании. — Сб.: Вопросы глагольного вида. М., 1962., стр. 12.
- [4] Ю. С. Маслов. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии. — Вопросы общего языкознания. Изд. Ленинградского Университета. Л., 1965., стр. 71.
- [5] А. В. Бондарко. О видах русского глагола (из проблематики соотношения значений вида и способов действия). РЯЗР., 1975/5., стр. 63.
- [6] G. W. F. HEGEL'S WERKE. Fünfter Band. Berlin, 1841. Verlag von Duncker und Humblot. S. 45.
- [7] А. В. Бондарко. Теория морфологических категорий. — Изд. «Наука». Л., 1976., стр. 202—203.
- [8] Й. Крекич. Семантическое влияние внутренних и внешних факторов на лексическое и грамматическое значение начинательных глаголов с приставками за- и по-. Dissertationes Slavicae. Szeged, 1977. c. 125—126.

- [9] S. D. KAZNELSON. Sprachtypologie und Sprechdenken. — Akademie-Verlag. Berlin., 1974., S. 56.
- [10] Д. Грубор. Аспектна значења. — Књига Рад 293, Рад 295., Загреб., 1953., стр. 197.
- [11] S. AGRELL. Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte. — Lund. 1908. S. 1—125.
- [12] Д. Грубор. Аспектна значења. — Загреб. Књига Рад. 293, Рад 295., стр. 1—234 // 81—284.
- [13] Е. А. Земская. Типы одновидовых приставочных глаголов в современном русском языке Сб.: Исследования по грамматике русского литературного языка. Изд. Акад. Наук. СССР., М., 1955., стр. 5—41.
- [14] А. В. Исаченко. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. II. Братислава. 1960., стр. 224—234.
- [15] A. V. ISAČENKO. Die russische Sprache der Gegenwart. Teil I. Formenlehre. Halle 1962. S. 347—419.
- [16] М. А. Шелякин. Функции и словообразовательные связи детерминативно-временных приставок в русском языке. — Фил. Науки. 1961. № I., стр. 61—71.
- [17] Калина Иванова. Начини на глаголно действие в современном болгарском языке. — Издательство на Българската Академия на Науките. — София., 1974., стр. 5—145.
- [18] Н. С. Авилова. Вид глагола и семантика глагольного слова. — Изд. «Наука», стр. 259—328.
- [19] S. AGRELL. U. o. p. 53.
- [20] М. А. Шелякин. Указ. раб. стр. 69.
- [21] Д. Грубор. U. o. p. 12.
- [22] Е. А. Земская. Указ. соч. стр. 26.
- [23] A. V. ISAČENKO. Die russische Sprache der Gegenwart. — Halle. 1962. S. 391.
- [24] GYOMLAY GYULA Az úgynevezett igeidők elméletéhez. (Második közlemény). NyK. 37. kötet. Budapest. 1907., 208. o.
- [25] А. М. Пешковский. Русский синтаксис в научном освещении. — М., 1956., стр. 111.
- [26] KÁROLY SÁNDOR. Általános és magyar jelentés. — Akadémiai Kiadó. Budapest., 1970., 23. o.
- [27] Р. Г. Карунц. Глаголы звучания с приставкой по- в современном русском языке. — Актуальные проблемы русского словообразования. II. Самарканд., 1972., стр. 77—78.
- [28] KÁROLY SÁNDOR. U. o. 248. o.
- [29] W. SCHMIDT. Lexikalische und aktuelle Bedeutung. — Berlin. 1963. Schriften zur Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 7.
- [30] A. MEILLET. Le slave commun. — 1924. Paris. p. 250.
- [31] H. JACOBSON. Aspektfragen. — In: IF. 1933. S. 299.
- [32] Грамматика русского языка. I. 1953. М., стр. 597.
- [33] BIHARI JÓZSEF. Aspektusproblémák a mai orosz nyelvben. — Az Egri Ped. Főiskola Évkönyve. VIII. 1962. Eger. 186. o.
- [34] З. В. Ничман. Предельные и непредельные глаголы. — Сиб. Книжн. Изд. Новосибирск. 1969. стр. 59.
- [35] E. KOSCHMIEDER. Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Proba syntezy. Wilna, 1934. str. 235.
- [36] А. В. Бондарко. О некоторых аспектах функционального анализа грамматических явлений. — Сб. научных трудов Гос. Пед. Инст. им. А. И. Герцена. Л., 1973., стр. 20.
- [37] E. BENVENISTE. Les relations de temps dans le verbe français. — BSLP., LIV., I. 1959. p. 74.
- [38] Й. Крекич. Указ. раб. стр. 143.
- [39] E. BENVENISTE, U. o. 74. p.

LEXIKALISCHE UND GRAMMATISCHE BEDEUTUNGSÄNDERUNGEN IN DEN DELIMITATIVEN RUSSISCHEN GESCHEHNIS-QUALITATIVEN ZEITWÖRTERN

JÓZSEF KRÉKITS

In der Studie wurden die Bedeutungswandlungen innerhalb der russischen delimitativen geschehnis-qualitativen Verben untersucht. Beim Studium der semantischen Funktionen der russischen Perfektivverben kam Verfasser zu der Überzeugung, dass die Grenzen zwischen den einzelnen Handlungsmodi flexibel sind, dass die semilexikalischen (die Geschehens-Qualität der Zeitwörter ausdrückenden) Bedeutungen häufig sich vermischen oder ineinander übergreifen (umschlangen). Wir stehen eigentümlichen Formen der Bedeutungsmobilität: Bedeutungsvermischung und Bedeutungsentzug gegenüber, was sich mit der Wechselwirkung von Teil und Ganzem, mit der dialektischen Interaktion von Individuellem und Allgemeinem erklären lässt.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ И ГРАММАТИЧЕСКИЕ СДВИГИ В ЗНАЧЕНИИ РУССКИХ ДЕЛИМИТАТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ

ЙОЖЕФ КРЕКИЧ

В статье нами рассмотрен вопрос о лексических и грамматических изменениях в значении делимитативных глаголов. Изучая функции русских перфективных глаголов, мы убедились в том, что границы между отдельными способами действия подвижны, что полулексические значения глаголов (значения способов глагольного действия) часто смешиваются или пересекаются. Мы имеем здесь дело с так называемыми сдвигами значений: со смешением и пересечением, что объясняется диалектическим взаимодействием части и целого, частного и общего.